

TÜRK İLLERİNDE BİR POLONYALI: BRONISŁAW GRĄBCZEWSKI

Radosław ANDRZEJEWSKI *
Cem ERDEM**

Öz: Bu çalışmada Polonya asıllı Rus General Bronisław Grąbczewski hakkında bilgi verilmektedir. Grąbczewski, 19. yüzyılda Orta Asya'da yaptığı gezilerle bölgeye dair pek çok bilgi edinmiş ve bu bilgileri hayatının son dönemlerinde yayımlamıştır. Doğu dilleri kursuna giderek Türkçe ve Farsçayı akıcı bir şekilde konuşur hale gelen Grąbczewski, derlemelerinde Türk topluluklarının dil, folklor ve yaşadıkları coğrafya özelliklerine dair önemli tespitlerde bulunmuştur. Yine bu yolculukları boyunca topografik ölçmeler yaparak bölgelerin yüzey şekilleri ve iklimlerine ilişkin tespitlerde bulunmuştur. 14 noktanın coğrafi koordinatları astronomik yolla, 158 noktanın yüksekliği ise barometrik yolla tespit edilmiştir. Bunun dışında 81 nokta (geçitlerde ve diğer ilginç yerlerde) barometrik ölçümler ve su kaynatma yoluyla kontrol edilmiştir. Bulunduğu bölgelerde günde üç defa meteorolojik ölçümler gerçekleştirilerek bölge iklimine dair veriler toplamıştır. Zoografi, etnografi ve mineraloji koleksiyonları toplanmıştır. Etnografik ve coğrafi malzeme içeren 265'ten fazla fotoğraf çekilmiştir; 36 bin böcek içeren entomolojik koleksiyonun yanı sıra diğer zoolojik, jeolojik ve botanik koleksiyonları Rusya'ya getirmiştir. Buhara Emirliğinin az bilinen Karategin ve Dervaz bölgeleri yanında Kaşgar, Altay Dağları, Os, Semerkent ve Margilan bölgelerindeki Türk halklarının dil, dini törenler, evlenme ve boşanma gelenekleri, ticari faaliyetler, camiler, türbeler, vakıflar, mektepler ve mekteplerdeki öğretim faaliyetlerine dair bilgiler sunmuştur. Özellikle Pamir'deki Kırgızların yaşam tarzlarına dair ayrıntılı bilgiler paylaşmıştır. Kaşgar ve Uygurların genel durumunu detaylı bir biçimde ele alan gözlemler gerçekleştirmiştir. Kancuçta sözlük için 2000 kelime; Vahanca sözlük için 200 kelime toplanmış ve fiziki coğrafya ve etnografik coğrafyadan birçok malzeme getirilmiştir. Bu çalışmada yaptığı derlemelerle Türkoloji ve Orta Asya araştırmalarına büyük katkıda bulunan Polonyalı doğu bilimci Bronisław Grąbczewski ve eserleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bronisław Grąbczewski, Orta Asya, Doğubilimci, Türkoloji, Polonya.

A Polish in Turkish Provinces: Bronisław Grąbczewski

Abstract: In this study, information is given about Russian General Bronisław Grąbczewski of Polish origin. Grąbczewski learned much about the region through his travels to Central Asia in the 19th century and published these information in the last years of his life. Grąbczewski, who became a fluent speaker of Turkish and Persian by attending a course on Eastern languages, made important contributions about the language, folklore and geography characteristics of Turkish communities in his reviews. During these journeys, he made topographic measurements and determined the surface shapes and climates of the regions. The geographic coordinates of 14 points were

---

* Mgr. Katedra Studiów Azjatyckich, Adam Mickiewicz University, Poznan / POLONYA. E-posta: radand@amu.edu.pl ORCID NO: 0000-0002-6225-2567

** Doç. Dr., Katedra Studiów Azjatyckich, Adam Mickiewicz University, Poznan / POLONYA. E-posta: cemerdem@gmail.com ORCID NO: 0000-0002-1482-7901

determined astronomically and the height of 158 points were determined by barometric methods. In addition, 81 points (at the mountain passes and other interesting places) were controlled by barometric measurements and boiling water. He collected data on the region's climate, conducting meteorological measurements three times a day in the regions where he was. Zoological, ethnographic and mineralogical collections were collected. More than 265 photographs, including ethnographic and geographical material, were taken. In addition to the entomological collection of 36 thousand insects, Grąbczewski brought other zoological, geological and botanical collections to Russia. Grąbczewski provided information on language, religious ceremonies, marriage and divorce traditions, commercial activities, schools, mosques, tombs, religious foundations in the Kashgar region, Altai Mountains, Osh, Samarkand and Margilan regions, as well as little known Karategin and Dervaz provinces of the Bukhara Emirate. In particular, he shared detailed information on the lives of the Kyrgyz people in Pamir. He made the observations that reflect the general situation of the Kashgar and Uighurs. 2000 words for Burusbaski dictionary and 200 words for Wakbi dictionary were collected and many materials were brought from physical geography and ethnographic geography. This study is an attempt to introduce the works of Polish orientalist Bronisław Grąbczewski and his works, which greatly contributed to the Central Asian studies.

Keywords: Bronisław Grąbczewski, Central Asia, Orientalist, Turcology, Poland.

I. Giriş

Doğu, 18. yüzyıldan sonra pek çok özelliği nedeniyle Batının merakını cezbetmiştir. Bu merak ise ister istemez siyasi hedeflerle birleşerek bir politika haline gelmiştir. Smirnov'a göre "Kimileri Doğu'da manevi değerleri aramış, böylece diğer kültürleri anlamaya çabalamıştı. Kimileri ise Avrupa'yı güçlendirme gücü olarak Doğu'yu hayal etmişlerdir" (1989: 175).

Doğu'yu hayal etme ve anlama çabası oryantalizmi ortaya çıkarmıştır. Oryantalizm terimi Yakın ve Uzak Doğu toplumları ve kültürleri, dilleri ve halklarını inceleyen bazı tarihçi, edebiyatçı ve kültürel araştırmacılar tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. (Simpson ve Oriens 2005). Bir kavram olarak oryantalizm, Batı toplumuna Doğu toplumunu anlatmaktır (Said, 1979: 364). Bu anlama çabası, politika ve dolaylı amaçlarla birleşerek oryantalizmin görece sebebinin oluşturmuştur. Elbette ki bu çabalarda Rusya'nın önemli bir yeri ve etkisi bulunmaktadır.

Rusya coğrafisi, tarihi ve etnografik olarak birçok kültürün birlikte geliştiği bir yerdir. Bu da bazı yerlerde bütünleşmiş, bazı yerlerde ise bağımsız olarak kendini göstermektedir. Şastitko, (2015) Rus Oryantalizminin üç temel kaynaktan beslendiğini ifade etmektedir:

1 Ameli uygulama veya pratik Oryantalizm; askeri ve diplomatik kurumlara hizmet ve dış ticaret çıkarlarını sağlamaktadırlar. Bunun temel parçası ise Doğu'daki Rus Ortodoks kilisesinin misyonerlik faaliyetleridir.

2 Geleneksel (genellikle dini); Rus İmparatorluğu'nun hâkimiyetine giren, Doğu uluslarının ilmi okulları, hem kendi hem de komşu ülkelerin ulusal kültürünü ve tarihini incelemiştir.

3 Batı Oryantalizmi; Batı Avrupa'dan Rusya'ya bilim adamlarının çağırılması ve Batı çalışmalarını Rusçaya çevirme hareketidir. Doğu bilimi ile ilgili farklı yaklaşımlar içerisinde Grąbczewski'yi "ameli uygulama veya pratik Oryantalizm" içerisinde değerlendirmek daha uygun olacaktır.

Polonya asıllı Rus general, gezgin, kâşif, bilim adamı olarak nitelenen Bronisław Grąbczewski, Rudyard Kipling ve Jules Verne'in kitaplarındakine benzer bir hayata sahip olmuştur. Türkiye'de neredeyse hiç tanınmamakla birlikte, ülkesi Polonya'da dâhi uzun yıllar araştırmacıların dikkatini çekmemiştir. Ancak son bir kaç yılda Grąbczewski ve onun çalışmalarından bahsedilmeye başlanmıştır. Grąbczewski'nin İlk yayımından 50 yıl sonra, Grąbczewski'nin 1885 – 1889 yılları arasındaki Asya gezilerine dair hatıraları, 2011 yılında tekrardan yayımlanmıştır. 2015 yılında Polonyalı yazar Max Cegielski, “Büyük Oyuncu. Samogitya'dan Dünya'nın Çatısına¹” adlı kitabında Grąbczewski'nin hatıralarının ne derecede gerçeğe dayalı olduğu konusu üzerine eğilmiş ve bu konuya dikkatleri çekmeyi başarmıştır. Cegielski; Grąbczewski'nin bölgede siyasi güçlerden birinin temsilcisi olarak sadece kendi hayallerini gerçekleştirme amacıyla dolaşmasının ne derece mümkün olduğu sorusuna cevap vermeye çalışmıştır. Son olarak Kasım 2017 yılında Polonyalı araştırmacılar, Wawrzyniec Popiel-Machnicki, Adam Pleskaczyński ve Konstancja Pleskaczyńska Rus arşivlerinde bulunan ve o tarihe kadar hiç çalışılmamış olan belgelere ulaşmışlardır. Araştırmacılar yaptıkları çalışmada, Grąbczewski'nin, 1889-90 yıllarında yaptığı Dervaz, Pamir, Raskem ve Kuzey-Batı Tibet gezisi sırasında yazdığı günlüklere ulaşır eserlerin Lehçe ve Rusça çevirilerini yayınlamıştır. Bu çalışmada Orta Asya araştırmalarına büyük katkıda bulunan Bronisław Grąbczewski Türk okurlara ve bilim adamlarına tanıtılmaya çalışılmıştır.

Bronisław Grąbczewski, 15 Ocak 1855 tarihinde Litvanya'da Kownatow köyünde Polonyalı bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Babası Ludwik, Ocak Ayaklanmasından² sonra tutuklanmış ve Sibiryaya sürülmüş, ailesi ise Polonya Kongre Krallığına³ gönderilmiştir. Varşova'da lise öğrenimini tamamladıktan sonra Saint-Peterburg'daki Madencilik Enstitüsüne girmiştir. Okulu bitirmeden askere alınmış, ancak enstitüde edindiği mineraloji, jeoloji ve özellikle topografya ile ilgili bilgiler, sonraki yıllarda yaptığı gezilerde son derece önemli çalışmalara kaynaklık etti. 1875 yılında subay sınavından geçtikten sonra Polonya halkına karşı silah kullanmayacağına yemin edip (Grąbczewski 1958: 11) kendi isteği üzerine Orta Asya'ya gönderilmiştir. Sonraki sene 14. piyade taburuyla efsanevi Kurmancan Datka⁴'nin komuta ettiği Kırgızlara karşı Alay seferine, 1878 yılında ise Semerkent seferine katılmıştır. Savaşmaktan çok bilimsel araştırmalara ilgi gösteren genç subay, 1880 yılında dört yıllık hizmetini tamamladıktan sonra ileri hat birliğinden ayrılıp ordu idaresine girmiştir. Margilan⁵ eyaleti valisi Yüzbaşı Medinski'nin yardımcısı olarak çevredeki köyleri gezmeye başlayıp hem yüksek dağların zor şartlarına alışmış hem de yerel halkın dilini ve kültürünü öğrenmiştir. Grąbczewski'nin dil yeteneğini gören Medinski, başarılı subayını Doğu dilleri kursuna göndermiştir. Bu vesile ile Grąbczewski, hem Türkçeyi hem de Farsçayı akıcı bir şekilde konuşur hale gelmiştir.

Grąbczewski, 1885 yılında yıllarca beklediği fırsatı yakalamış ve Fergana valisinin özel memuru olarak Çin-Rus sınırını kontrol etmek için Kaşgar'a gönderilmiştir. Bir araştırma seferinden daha çok iş gezisine benzeyen bu seyahat, yine de Grąbczewski'yi

¹ Litvanya'nın tarihî etnik bir bölgesi.

² 1863-1864 yıllarında Rus yönetimine karşı düzenlenen ayaklanma.

³ 1815 Viyana Kongresi'nden sonra kurulan ve resmi olarak 1918 yılına kadar mevcut olan Rus İmparatorluğuna bağlı olan Polonya devleti.

⁴ Türk, Kırgız, Kokand tarihinin önemli kadın karakterlerinden; Asya'nın ilk kadın generali.

⁵ Bugünkü Özbekistan içinde bir şehir.

çok heyecanlandırmıştır. Grębczewski bu durumu “O dönemde hiç bilinmeyen ülkeleri görmek için karşı konulamaz bir istek duyuyordum” diye ifade etmektedir (Grębczewski 1958: 19). Kaşgar’a ulaştıktan sonra Çinlilerin o dönemki iktidar kavgalarından yararlanarak daha önce bir Rus vatandaşının hiç gitmediğı Yarkent’e ve Hotan’a izinsiz olarak gidip topografik çalışmalar yapmıştır. Oş’a döndükten sonra notlarını yayınlayıp Rus Coğrafya Cemiyeti tarafından gümüş madalya ile ödüllendirilmiştir (Pleskaczyński 2017: 16).

Gittikçe ün kazanan Grębczewski 1888 yılında sonraki büyük seferine hazırlıklara başlamıştır. Bunun üzerine Moskova’ya gidip Coğrafya Cemiyetinin başkanı, Grandük Konstantin Nikolayeviç’ten ve yardımcısı, ünlü Rus gezgini Petr Semonov’dan destek aldıktan sonra temmuzda Kancut⁶’a yola çıkmıştır. Dört buçuk ay süren gezi sırasında Hunza’ya geçip hem hükümdarı Sefder-Ali-Han ile siyasi görüşmeler hem de Pamir ve Hindukuş dağlarında bilimsel araştırmalar yapmıştır. Rus-İngiliz ilişkilerini gergin hale getiren bu seferin sonucunda Grębczewski Rus Coğrafya Cemiyeti tarafından altın madalya ile ödüllendirilmiştir (Pleskaczyński 2017: 20). İngiliz gazetelerinde ise tehlikeli Rus casus olarak adlandırmalar ve hakkında haberler yayımlanmaya başlanmıştır (Cegielski, 2015: 11).

(Fotoğraf. 1. Bronisław Grębczewski)

1889 yılında Afganistan’ın siyasi durumunun son derece gergin olmasına rağmen, o bölgede bulunan gizemli Kafiristan⁷’a üçüncü seferine başlamıştır. Seferin başlangıcında yoğun kar nedeniyle yolunu değiştirmek zorunda kalan Grębczewski, Buhara Emirliğinin az bilinen Karategin ve Dervaz bölgelerine gitmiştir ve oradan Afganistan emiri Abdurrahman Han’dan ülkede bulunmak için izin talep etmiştir. Olumsuz cevap alan bilim adamı geri dönmeye karar vermiş ve Trans-Alay Dağlarından geçip Pamir’e girmiş, sonra ise izinsiz olarak İngiliz kontrolü altında kalan Pencap, Ladakh ve Keşmir’den geçmeye karar vermiştir. Ancak yolda başka “büyük doğu bilimci” İngiliz gezgin Francis Younghusband’a ve korumasına rastlamıştır. İki rakibin karşılaşması karşılıklı saygı ve dostluk içinde geçmesine rağmen başka çaresi olmayan Grębczewski, kışın ortasında Güney-Batı Tibet’ten geçmek zorunda kalmıştır. Sahip olduğu iase ve atların çoğunu kaybetmiş, geri dönmek zorunda kalıp Kaşgarya’ya inmiş ve Altay Dağlarında seferini tamamlamıştır. Amacı

⁶ Bugünkü Pakistan’da Hunza olarak adlandırılan şehri

⁷ Bugünkü Afganistan’ın Nuristan olarak adlandırılan şehri

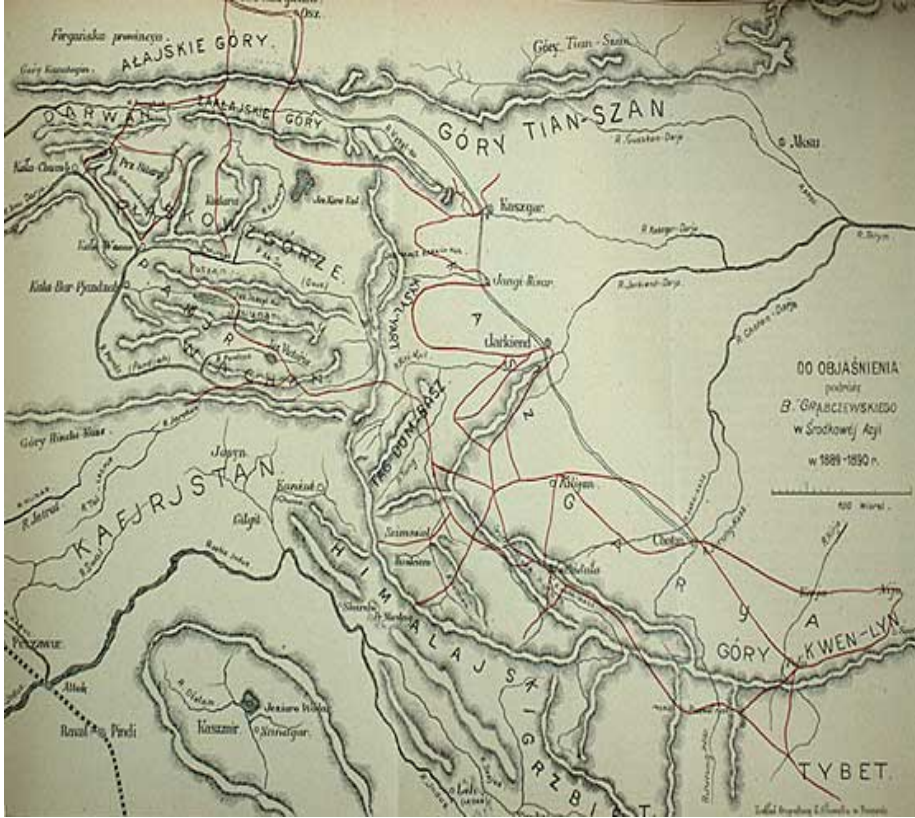
gerçekleştirilememiş sefer sırasında Grąbczewski, bilimsel araştırmalarına devam etmiş ve araştırma sonuçları büyük ilgiyle karşılanmıştır (Pleskaczyński 2017: 26).

Bronisław Grąbczewski Orta Asya’da birkaç sene daha hizmet etmiş, fakat sonraki seferlerden vazgeçmiştir. Bu dönemde Oş⁸ eyaleti valisi olmuştur. 1896 yılında Orta Asya’dan tamamen ayrılıp Sibirya’ya geçmiş ve 1903 yılına kadar Amur Nehri’nin kıyısında sınır komiseri olarak görev yapmıştır. General rütbesine terfi ettikten sonra Rusya’nın Avrupa kısmına dönmüş ve Çar 2. Nikolay tarafından Astrahan valiliğine ve Astrahan Kazak’larının başkomutanlığına atanmıştır. 1906 yılında emekli olduktan sonra dört yıl Mançurya’da, Doğu Çin Demiryollarında çalışmış, sonra ise Polonya’ya, Varşova’ya dönmüş ve hatıralarını yazmaya başlamıştır. 1. Dünya Savaşı döneminde Moskova’ya sığınmış, Bolşevik Devriminden sonra ise emekli general olarak Vladivostok’a kaçmış ve deniz yoluyla bağımsız Polonya’ya dönmüştür. Hayatının son yıllarını Varşova’da geçirmiş, Devlet Meteoroloji Enstitüsünde çalışmış ve Polonya Coğrafya Cemiyetinin üyesi olmuştur. Aynı zamanda savaştan önce yazmaya başladığı hatıraları üzerine çalışmalarına devam etmiştir. 1924 yılında *Kaşgarya ve Pamir ve Hindukuş’tan Indus Nehrinin Kaynaklarına*, 1925 yılında ise *Raskem ve Tibet’in çöllerinde* adlı hatıralarını yayınlamıştır. 27 Ocak 1926 yılında Varşova’da vefat etmiştir (Pleskaczyński 2017: 28-29).

Bronisław Grąbczewski’nin hayat hikâyesi ve araştırmaları sadece 1885-1890 yılları arasında yaptığı üç gezi ile ilgilidir. Grąbczewski’nin araştırmalarında ilgilendiği alanları o kadar genişler ki, bu durum Grąbczewski’yi başarılı bir komutan, yetenekli devlet memuru veya kurnaz bir casus olarak görmenin ötesine taşımaktadır. Şüphesiz, Grąbczewski’nin topoğrafya, jeoloji ve astronomi araştırmaları en kapsamlı ve en önemli kısımlardandır. Bununla birlikte onun belki -doğrudan amacı olmasa dahi- Türkoloji’ye katkıları da önem taşımaktadır.

---

⁸ Bugünkü Kırgızistan’ın ikinci büyük şehri.

(Fotoğraf.2. Harita).

Özellikle Türklerin yaşam alanlarında yaptığı derlemeler bu bakımdan önem taşımaktadır. Kaşgarya seferinin sonuçları hakkında hatıralarında kısa bir not bulunmaktadır:

“Margılan’da oturup notlarımı toplamaya çalıştım. Bunları *Kaşgar’a ve Güney Kaşgarya’ya geziden rapor* adıyla 100 nüsha olarak bastırıp askeri merkezlere ve bilim cemiyetlerine gönderdim. Raporda gezimi detaylı olarak anlattım ve Çin ordusu, Kaşgarya yönetimi, ticaret, sanayi ve doğal zenginlikler ile ilgili topladığım tüm bilgileri paylaştım. Ayrıca rapora yaptığım topografik ölçmelere dayalı 900 kilometrelik yol bilgilerini içeren bir harita ve gezdiğim tüm kalelerin resimlerini ekledim. Bunun dışında 8 ayrı ekte kendim geçtiğim tüm yolları ve Tien-Şan dağlarındaki tüm geçitleri, üstelik tüccarların anlattığı Hindistan’a, Keşmir’e ve Küçük Tibet’e giden tüm ticari yolları belirttim. Söz konusu rapor nedeniyle Rus Coğrafya Cemiyeti tarafından gümüş madalya ile ödüllendim ve «Kaşgarya ile ilgili faydalı çalışmalar» yaptığım için 24 Aralık 1886 tarihli Çar emri üzerine Asker-Bilim Komitesi bana 1000 rublelik ödül verdi. O dönemde teğmen aylığının 34 ruble olduğu göz önüne alındığında bu ödül gerçekten çok yüksekti (Grabczewski 1958: 213)”.

Stratejik ve ticari açıdan dönemine göre Grabczewski’nin raporunun son derece önemli olduğu kesindir. Bu topraklara daha önce hiçbir Rus vatandaşının gitmediği de göz önünde bulduğunda Rus Coğrafya Cemiyetinin Grabczewski’yi madalya ile ödüllendirilmesi hiç şaşırtıcı görünmemektedir. Fakat hatıralarına bakıldığında onun

sadece ordu, ticaret ve strateji ile ilgilenmediği fark edilir. Askeri düzeni kesinlikle çok seven Grąbczewski, seferleri ile ilgili hatıra ve not bölümlerinde, alt bölümlere ve her alt bölüme ayrı isim verme yoluna gitmiştir. Örneğin 10. bölüm Kaşgar şehri, Şehir kapıları, Mahalleler, Nüfus, Ticaret, Sokak hayatı, Evlilikler ve boşanmalar başlıklı alt bölümlerden, 11. bölüm ise Kaşgar mimarisi, Appak Hoca türbesi, Mektepler ve camiler, Din törenleri, Mekteplerde öğretim, Mektep vakıfları, Appak Hoca Türbesi başlıklı bölümlerden oluşmaktadır. Söz konusu bölümler oldukça kısadır. 10. bölüm 5; 11. bölüm 6 sayfadan ibaret sade bir dille yazılmıştır. Buna rağmen Kaşgar ve Uygurların genel durumunu çok iyi yansıtmaktadır:

“Kaşgar çok ticari bir şehir, yerel ticaretin merkezi durumda. Toptan satış çoğunlukta farklı medreselere ve vakıflara ait kervansaraylarda yapılmaktadır. Kervansaraylar, isimlerinin unutulmamasını isteyen zengin ve dindar insanlar tarafından medreselere ve vakıflara bağışlanmıştır. Çoğu zaman hem dükkân hem depo olarak kullanılabilen bir hücre için ücret 50 bin kopeyka (ödemeli). [Şehirde] on büyük ve konforlu han bulunmaktadır (Kunak-Seray, Huday-Bergan, Durga-Bekaj, Yamın-Seray, Mahomet, Yusuf-Bay, Yarkent-Seray, Uratübe-Seray, Pçak-Seray ve Ak-su-Seray)⁹. Tüccarlar, Rus vatandaşları çoğu zaman Kunak-Seray (dostlar sarayında) kalmaktadır. Perakende satış birkaç pazarda bulunan dükkânlarda yapılmaktadır. Her ürün başka bir pazarda satılır, örneğin el işleri İçkare-Şaar-Pazar’da, pirinç Grunç-Pazar’da, un ve türlü tahıl Hait-go ve Urdanı-Aldı, atlar, inekler, koyunlar, eşekler ve develer 2 kilometre uzaklıkta Yanişar yolunda bulunan At-Pazar’da satılır. Günlük eşyalar mahalle çarşılarında satılır. Bunun dışında çarşıdaki tezgâhlarda her türlü mal alınabilir, ayrıca sokaklar satıcılarla doludur. Mallarını sırtındaki ve başındaki sepet ve kutularda taşırlar. Onların sayesinde sokaklar çok kalabalık, özellikle köylülerin alışveriş yapmak için geldiği çarşı günlerinde. Sokaktan geçmek gerçekten zordur (Grąbczewski 1958: 78-79)”.

Evlilikleri ve boşanmaları anlatırken Grąbczewski bir kaç defa Uygurca örnekler vermektedir. Dil malzemesi oldukça sınırlı olmasına rağmen onun Türk dillerini bilmesi konusunda hiç şüphe bırakmaz. Geziden neredeyse 40 sene sonra yazdığı hatıralarında aşağıdaki cümlelere ve ifadelere rastlayabiliriz (Örnekler, Grąbczewski’ye ait imla ile verilmiştir.): *byr talak kujdym* ‘bir defa boşadım’, *iszki talak kujdym* ‘iki defa boşadım’, *ucz talak kujdym* ‘üç defa boşadım’, *dżuma-ku-ny-tukulgan ikian* ‘cuma günü doğmuş’, *dżawab biring* ‘cevap verin’, *dżarab birsen giz czy* ‘cevap versene kıza’ (Grąbczewski 1958: 80-81). Bunun dışında hatıralarında Türkçe, Farsça ve Arapça kökenli pek çok yabancı kelime kullanılmaktadır. Bunlar genellikle yer adları (örn. *Ak-Tasz, Czung-Kyr, Issyk-Bulak, Ming-Teke*), hayvan ve bitki adları (örn. *bars, czyj, dżugara, guldza, kaklik, ular*) ve özellikle günlük hayatla ilgili terimler ve ifadeler (örn. *arba, dumbra, hudzra, jara, kuk czaj, maktab-hane, nasza, wakuf*). Söz konusu kelimeler Polonyalı okurlar için okunabilir hale getirildiği için yazılışı biraz bozuk görülebilir, yine de topladığı dil malzemesi rahat anlaşılır. Onun dışında yazar bu kelimelerin ve ifadelerin Lehçe karşılıklarını vermektedir.

Bölge halkının ekonomik kaynaklarına detaylı bir biçimde yer vermiştir.

Ekonomik faaliyetler elbette araştırmacıların dikkatini çeken hususların başında gelmektedir.

⁹ Orijinal yazılışı: Kunak-Seraj, Chudaj-Bergana, Durga-Bekaj, Jamyn-Seraj, Mahomet, Jusuf-Baja, Jarkend-Seraj, Uratiube-Seraj, Pczak-Seraj ve Ak-su-Seraj

[...] yerel halk özellikle Muk-Su nehrinde ve bu nehrin Kızıl-Su ile birleştiği kısımda altın aramaktadır. Altın çok ilkel bir şekilde, koyun derisiyle kaydırılır (kaydırılarak bulunmaya çalışılır). Bulunan altının değeri değişir ve tam olarak değerlendirilmesi mümkün değil. Bazı durumlarda bir işçi günde 8 ruble kazanmakta, bazı durumlarda 10 gün boyunca 4 rubleden fazla kazanamamaktadır (Popiel, 2017:22).

Halk inanışlarına anılarında sıkça yer verdiği görülmektedir. Kırgızların kurtlar hakkındaki inanışı dikkat çekicidir.

[...] Tacik köyleri Kırgız köylerinden daha fakirdir. Taciklerin yurtları delik deşik. Yerel Tacikler ve Kırgızlar arasında çok ilginç bir inanç var. Bu inanca göre ‘kurt ipten geçmez’. Efsanelere göre bir gün kurt ipe karışmış ve kurtulmak için Allah’a yalvarıp bir daha asla ipten geçmeyeceğine söz vermiştir. Allah kurdu kurtarmıştır. Kurt, kuşaktan kuşağa verdiği sözü tutmaya yemin etmiş ve kurdun yavruları dahi bu sözü tutar. Bu yüzden yerel halk koyunlarının gecelediği yerlerde ip gerer. Şüphesiz, kurt temkinli bir hayvan olarak tuzağa düşmekten korktuğu için ipten geçmez. Nasıl olsa, bugün kurtlar sürüme saldırmış ve yanımızda kalan Taciklerin ipe çevrili sürüsünü bırakmış. Bu olay halkın inanışını daha da güçlendirerek devam etmesini sağlamaktadır (Popiel, 2017: 17).

Grąbczewski bulunduğu bölgedeki mimari yapılar, yurtlar, giyim kuşam ile ilgili detayları her bölge ve topluluk için ayrı ayrı ele almıştır.

Raskem vadisinde kalan evler taş ve çimento kadar sağlam kilden yapılır. Evlerin şekli düzgün, duvarları dik, taşlar birbirine çok yakın durur. Bu bir ustalığın kanıtıdır. Örneğin Kırgız kışlakları, hatta Fergana’dakiler, bir şekilde birbirine bağlı taşlar ve kilden yapılır. Aynı durumu Fergana’da yerleşmiş halkın evlerinde ve köylerinde görüyoruz (şehirlerde değil). Tek fark, taşlar yerine küçük kil parçaları kullanılır. Azgar denilen bir yerde büyük bir mezarlık bulunur, bazı ailelerin mezarları büyük taşlardan yapılan çitlerle çevrili ve üzerleri tahtaya benzer taş levhalar ile kaplıdır (Popiel, 2017:268).

Yanında başka bir yurt, daha küçük, fakat o da yeni. Beyaz keçeden, geniş şeritli ve kırmızı yün püsküllü. Bu ‘kilin üy,’ gelinin getirdiği çeyiz olan yurt veya kız için hazırlanan çeyiz. Biraz aşağıda başka iki-üç siyah keçeli küçük yırtık yurt durur (Popiel, 2017:111).

[...] Uzun zamandır görmediğim Kırgız köylerini görmüş olmama çok sevindim. Burada her şey biliniyor, her şey yakın. Nehir kenarında 5-6 yurttan oluşan küçük bir köy yerleştirildi. Tepede köy sahibinin, yaşlı Mahomet-Kuli-Bay ya da Nazar-Bay’ın yurdu bulunur. Artık onun biraz eğilmiş vücudunu, rüzgâr ve güneşten hemen hemen kara yüzünü, seyrek sakalını ve küçük, iltihaplı gözlerini görüyorum. Üzerinde kiplikli gömlek, boyanmış patiskalı hilat, acınacak yünlü kuşak ve ev yapımı olan kumaştan çekmen var. Başına kirli, pamukla doldurulmuş başlık, ayağına yırtık çarık takınız ve işte Kuli-Bay’ın portresi hazır. Onu binlerce diğer “bay”lardan hiç ayırt edemeyeceksiniz. Bu giysilerde uyur ve tüm günleri bu şekilde geçirir. Kışın hilatının altına basit koyun derisi ceket giyer, başlığını ise tülbende benzer kirli bir kumaşla sarar. Onun özellikle kaşınması veya böcek araması hiç şaşırtıcı değil. Bir gün kaşınan Kırgıza şüphelerimi belirttiğimde bana şaşkınlıkla bakıp sakince “pit yok adam barşukın?” yani “Dünyada biti olmayan biri var mı?” diye sordu. Sanırım ona göre bit vücudun bir parçasıdır (Popiel, 2017: 110).

Bölge halklarının hukuki konulardaki uygulamaları, günlük hayattaki görünümleri detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Yine bölge halklarının yaşamları ve uygulama ve gelenekleri arasındaki farklara da yer vermektedir. Uygulamalarda dinin açık etkisi görülmektedir.

[...] Her toplulukta gümrük (baç) toplamak için Çinliler tarafından korunan bir bağcer var. Din meselelerinde Kuran kurallarına göre hareket eder. Üst hâkim kadidir; her beş toplulukta bir kadı var. Kadı Çukça'da oturur ve hükümetten maaş almaz, kararlarından %10'unu alır, örn. 100 tengelik bir davadan 10 tenge alır. Tüm dinî törenler topluluktaki İmam-Ahun tarafından yerine getirilir. İmam nikâh verir, ölüleri gömer, küçük kavgalarda hâkimlik yapar. İmam topluluk tarafından seçilir ve hükümetten maaş almaz, sadece halkın ona verdikleriyle geçinir. Âdete göre bir nikâh için imam 2 arşın patiska, bir koç ve bir tabak tahıl alır. Cenaze ve sünnet için aynı. Toglik kadınları örtülmez ve yabancılardan saklanmaz. Tüm ev işleri yaparlar. Erkekler gibi giyinir, sadece baş örtüsü kullanırlar (Popiel, 2017: 202).

Vahanlıların kıyafeti diğer Kaşgarlıların kıyafetine benzer, tek fark çok değerli ve dayanıklı beyaz yünlü çekmanlar (yağmur geçirmez hilatlar) (Popiel, 2017:371).

Toglik kadınları örtülmez ve yabancılardan saklanmaz. Tüm ev işleri yaparlar. Erkekler gibi giyinir, sadece başörtüsü kullanırlar. Kızları 12 yaşını bitirdikten sonra ama en geç 15 yaşına girmeden önce evlendirilir. Gelin için kalın (başlık) ödeme âdeti yoktur. Damat sadece düğün masrafları ve gelin kıyafetleri masrafını karşılar. En zengin Toglikler evlendiği zaman gelinin akrabalarına bir yak, dokuz koyun, 20 çeyrek un, 2 çeyrek tereyağı ve geline iki gömlek ve 2-3 tane hilat verir. Mal kesilip akrabalara ve davetlilere dağıtılır. Fakirler sadece iki koyun verir (Popiel, 2017:291).

[...]Sünnet 6-8 yaşlarında yapılır, ancak o günü ciddiyetle kutlamak bir geleneği değildir. Sadece yakın akrabalar davet edilir (Popiel, 2017: 370).

[...] Buralarda “Yakalanmamış biri hırsız değil” tavrı ciddiye alınır ve sadece suçüstü yakalanmışlar dayak yenir ve tüm giysilerinden yoksun edilir. Ahlaksızlığın önemli bir faktörü evli ve bekar olanların bir yurttan kalması (ki gençler arasında cinsel içgüdü erken gelişmeye başlar) ve erkeklerin uzun zaman için un almaya, cenazeye veya düğüne gitmesi (ki gençler kadınlarla tek başına kalır). Kırgızlar nadiren kıskanır ve sadece hafif veya ağır dayakla biter. Bazen eşleri başlık ödene kadar babalarının köyünde kaldığı Kırgızlarla dalga geçiyordum ve hep aynı cevap alıyordum: “Biz böyle yapıyorduk, bizi de böyle yapıyorlardı, Allah kadınlara utanç ve vicdan versin” (Popiel, 2017: 223).

Grąbczewski bulunduğu bölgelerde halkların evlilik, sünnet, ölüm gibi geçiş dönemlerine dair pek çok önemli veri toplamıştır.

[...] Yerel hayatın ilginç özelliklerinden biri, diğer halklar hemen hemen hiç başlık parası ödemezken Vahanlıların sadece bir kadınla evlenmesi ve oldukça yüksek başlık (kalın) ödemesi. Kalın çoğu zaman 81 eşyadan oluşur (9 inek, 9 hilat, 9 parça patiska, vs. 9x9 = 81). Başka ilginç özellik, Vahanlılar 16 yaşını dolduran kızlarla evlenir, diğer halklar ise 10-12 yaşındaki kızlarla evlenir. Nadiren boşanırlar. Aile törenlerinden en büyüğü ve en pahalısı üç gün süren düğündür. Düğüne yakın ve uzak akrabalar ve diğer hemşehriler davet edilir. Düğün sırasında gelin tülbente sıkı sarılır ve bir yerden başka bir yere geçerken elinden tutulur. Törende 2-3 telli saz veya balalayka eşliğinde şarkılar söylenir ve hem erkekler hem kadınlar dans eder. Genç kızlar biz Ruslardan ve adamlarımızdan saklanıyordu ama genel olarak Vahanlı kızlar yüzlerini örtmez. Bayge

denilen bir at yarışması geleneği yoktur. Düğün günü imam tarafından belirlenir. Uğurlu günlere inanç çok yaygındır (Popiel, 2017:370).

Grąbczewski, kültürel faklılıklara ilişkin çeşitli unsurları detaylandırarak anlatma yoluna gitmiştir.

[...] Bu büyük bir farktır çünkü tüm Asya’da gelin için başlık ödenir. Sünnet 8 yaşındayken yapılır ve yemek ikram edilir. Doğum sırasında erkekler evden çıkıp evde kadınları bırakır. Çocuğun ismini akrabalar verir, baba ve anne değil. Cenaze, düğün, miras hukuku Kuran kurallarına göre yapılır (Popiel, 2017: 202). [...] Etnografik amaçlar için küçük çocukların evlendirilmesine dikkat etmek gerek. 6-7 yaşındaki çocuklar nişanlandıktan sonra çocuk-eşinin babası ve annesiyle kalır ve kendi çocukları gibi yetiştirilir (Popiel, 2017: 397).

Bölge halklarının inanç ve uygulamaları bunlara dair etimolojik yaklaşımlar çalışmalarında yer bulmuştur.

Bugün Koşla-Huz [çayının] Pahpu nehrine aktığı yerde bulunan Sultan Murad Başa mezarının yanından geçtik. Bu mezar uzun saplara bağlı birçok yak kuyruğu ile süslü ve yerel halk tarafından ibadet edilir. Halk attan inip yanından ayakta geçer ve dua eder (Popiel, 2017: 204).

[...] başka bir inanç, ona göre fotoğraf çeken biri aynı zaman çekilen insanın ruhu üzerinde hükmeder. Böyle bir inanç nereden geldi bir tek Allah bilir, fakat bu çok yaygındır [...] Müslüman kadınların kıyamet gününde onları masumiyetten mahrum edenlerle beraber hesap vereceği inancı. (Popiel, 2017: 59).

Azgar kutsal yerinin adı büyük ihtimalle Kırgızcada “azgan” denilen yabani gülden gelir. Bu yerin başka adı da “Kuk-Taş” (“yeşil taş”), o Raskem nehrine akan aynı adlı nehirden gelir. (Popiel, 2017: 268).

Halk sağlığı uygulamaları Grąbczewski’nin anılarında önemle üzerinde durulan konulardan biridir. Araştırmacı gittiği yerlerde kimi zaman yardımcı olmak için yerel halka sağlıkla ilgili tavsiyelerde de bulunmuştur.

...[Kaşmir’den getirilen mal:] 5. binlerce perakendecinin (“attar”) ticaret ettiği ilaçlar. İlaçlar, tıbbî yardıma hiç imkânı olmayan ve kendi kendilerini tedavi etmeye çalışan halk arasında çok istenir(Popiel, 2017:469).

[...] Tercüman olmadan seyahat etmek zordur. Akşam köyde dolaşırken bir evden müzik duydum ve bir kalabalık gördüm. İçeri girip çoğunlukta kadınlarla dolu küçük bir odada bulundum. Ortada, 3 arşın kare bir alanda bir erkek bir kadınla dans ediyordu. İkisi sanki delirmiş gibiydi. Alanın ortasında tavandan tabandaki pime kadar bir ip gerildi ve etrafındakiler hep bu ipi çekiyordu. Kadının yüzü bembeyazdı, sanki hastaymış. İpin etrafında hızlı dönüyordu ve erkek arkasından takip edip bağırarak onu ya kamçılıyor ya hançer ile çok çabuk hareketler yapıyordu. Hareketler bu kadar hızlı ve kesindi ki, her vuruşta hançer sanki kadının vücuduna vuruyormuş gibiydi. Oysa hançer hep kolların altına giriyordu. Kadın hızlı döndüğünden bayılırken ve yere ya da etrafındakilerin kucaklarına düşerken erkek ona delice atlıyor ve onu sallıyor ya da kadının başını sıkı tutup tükürüyor ve bir şeyler mırıldanıyordu. Kadın ağrıdan ayıldığı zaman etrafındakiler yüzünün ve vücudunun önünden simsiyah bir tavuk veya beyaz güvercin geçiriyorlardı ve kadın üç defa tükürüyordu. Kadın biraz dinlenirken erkek dinî şarkılar söylüyordu. Sonra tekrar dans etmeye başlıyordu. Bazen delirip erkeğin kamçısını alıyor ve etrafındakilerden birini kamçılıyordu. Kamçılanan erkek sadece

başını korumaya çalışıp sırtını naçizane gösteriyordu. Bazen dönen kadının etrafında başka bir erkek dönüp kadını bir otla tütsüyordu. Kadın yorulunca erkek onu yine kamçılamağa başlıyordu ve gözlerinin önünden hançer ile hareket ediyordu veya hançerle duvara başlıyordu. Böyle bir çılgınlık sadece bir köşede bir mum olan, yarı karanlık bir odada inanılmaz bir etki bırakıyordu. Erkek zamanla sadece dans eden kadını değil, bazı diğer güçsüz olanları da hipnotize ediyordu. Böylelikle kadınlardan biri deli bir gülüşle yerinden fırlayıp dans etmeye başladı. Sonunda erkek bir tıraş bıçağı istedi, dans eden kadını yere düşürüp ağzını açtı ve dilini hafiften kesti. Kanı kadının başına akıyordu ve diğer bir erkek onu kadının yüzüne sürüyordu. Etrafindakiler alkışlayarak şarkı söylüyordu. Kadın ayağa kalkıp yine deli bir dansa başladı ve ancak bayıldıktan sonra yere çöktü. Kas kasılmaları başladı ve kadın kasmaya başladı. Bu çarpıcı olaya dayanamadığım için ortadan çıktım. Önce dans edenleri Hintlilerden ders aldıkları dervişler zannettim fakat sorduğumda kadının zengin bir Polulunun eşi ve hasta olduğunu, erkeğin ise yerel bir üfürükçü olduğunu ve özellikle Hotan¹⁰’dan çağrıldığını öğrendim (Popiel, 2017:400-401).

Rehberimizin anlattığına göre nehrin üst kısmında bakır vitriolu bulunabilir. Yerel halk ona Kuk-Taşlı Dachan-Farang (“İngilizin ağzı”, çok özel) der. Vitriol yerliler tarafından çiban ilacı olarak kullanılır. Ayrıca onunla yününde böcek olan koyunları tedavi ederler(Popiel, 2017: 268).

Grąbczewski’nin ikinci seferi sırasında topladığı Kancutça ve Vahanca dil malzemesi dil araştırmaları konusunda büyük önem taşımaktadır. Hatıralarında hiç örnek vermemesine rağmen bu dil malzemesini topladığına ve araştırma raporlarına yansıttığına dair çeşitli ipuçları vermektedir.

“Dört buçuk ay süren yolculuk sırasında at üzerinde 2808 km; Rus sınırı dışında ise 2284 km yapılmıştır. 1383 verst boyunca topografik ölçmeler yapılmıştır. 14 noktanın coğrafi koordinatları astronomik yolla, 158 noktanın yüksekliği ise barometrik yolla tespit edilmiştir. Bunun dışında 81 noktada (geçitlerde ve diğer ilginç yerlerde) barometrik ölçmeler su kaynatma yoluyla kontrol edilmiştir; bu araştırmalar için sefer üyeleri damıtılmış su kullanmıştır. Düzenli olarak günde üç defa meteorolojik ölçmeler yapılmıştır. Zoografi, etnografi ve mineraloji koleksiyonları toplanmıştır. 125 fotoğraf çekilmiştir. Kancutça sözlük için 2000 kelime ve Vahanca sözlük için 200 kelime toplanmış ve fiziki coğrafya ve etnografik coğrafya geniş malzemeler getirilmiştir (Grąbczewski 1958: 384).”

Grąbczewski’nin son gezisi de diğerleri gibi pek çok değerli gözlem ve bilgiyi barındırmaktadır. 1889 yılındaki üçüncü seferinin neredeyse başından sonuna kadar pek çok aksiliklerle karşılaşmıştır. Yolunu birkaç defa değiştirmek zorunda kalmasına rağmen çok geniş araştırmalarına devam etmiş, en zor şartlar altında, yük ve atlarının çoğunu kaybettikten sonra bile araştırmalarından vazgeçmemiştir. 1891 yılında Petersburg’un en büyük toplantı salonlarından birinde düzenlenen buluşmada Bilimler Akademisi Başkanı Grandük Konstantin, Coğrafya Cemiyetinin fahri üyeleri, 800’den fazla cemiyet üyesi ve konuğa yaptığı seferin sonuçları sunmuştur. Hazırladığı rapora göre, sefer sırasında 7200 kilometre boyunca topografik ölçüm yapılmıştır. Bunun 5000 km’si Avrupalıların daha önce hiç ayak basmadığı topraklardır. Gittiği yerlerde 73 noktanın coğrafi koordinatları tespit edilmiş ve en önemlisi bu bulguları Pievtsov’un

¹⁰ Çin, Sincan Uygur Özerk bölgesinde bir şehir

ve İngiliz araştırmacıların Hindistan'da daha önce tespit ettiği koordinatlara birleştirilmiştir. Grabczewski tarafından 350 noktanın yüksekliği belirtilmiş; bölgenin iklimini belirtmek için düzenli olarak günde üç defa meteorolojik ölçümler yapılmıştır. Etnografik ve coğrafi malzeme içeren 140'tan fazla fotoğraf çekilmiştir; 36 bin böcek içeren entomolojik koleksiyonun yanı sıra diğer zoolojik, jeolojik ve botanik koleksiyonlar Rusya'ya getirilmiştir. Yine ilginç bir anekdot olarak Grabczewski, tüm aksiliklere rağmen ve zor şartlara rağmen hiçbir adam kaybetmemesi ve pek çok kez çatışma ortasında kalmasına rağmen hiçbir zaman silah kullanmaması belirtilebilir (Grabczewski 1958: 571-575). Zaten onun insan hayatına ve kıymetine saygı göstermesi sadece bu noktada değil, hatıralarının birçoğ yerinde görülebilir. Üçüncü seyahati hatıralarında Pamir'deki Kırgızların hayatını şöyle anlatmaktadır:

“[Bölgede] sanayi az gelişmiş ve tamamen Kırgızların ele edebildiği hammaddeye bağlıdır. Bu hammadde koyun, deve yünü ve yak kılları. Yine de, özellikle kullandıkları basit ve taşınabilir aletler göz önüne alındığında, Kırgız kızları bu hammaddeyi işleme konusunda ustalığa ulaşmış. En önemli ürünlerden biri, bir tarafında kırmızı, mavi veya beyaz yünden yapılan süslü motifler ve bu yüzden daha çok halılara benzeyen siyah veya gri keçe. Bu keçe sağlam ve ucuz olduğu için tüm Kaşgarya'da tercih edilir ve pazarlarda Pamirler'de yetişmeyen ve Kırgızlar için hayati önemi olan un, buğday ve pirinçle değiştirilir. Aynı derecede önemli ürün yak tüylerinden yapılan sağlam iplerdir.

Ayrıca Kırgız kızları taşınabilir dokuma tezgâhlarında farklı yünlü kumaşların yanı sıra, yurtları süslemek için kullanılan, çoğunlukta kırmızı ve beyaz yünden yapılan şirin şeritler yapar. Bazı şeritler o kadar ince yünden yapılır ve o kadar süslüdür ki, Kırgız kızları bunları başlıklarını süslemek için kullanır. Genel olarak Kırgız kızlarının dokumadaki becerileri, özellikle herhangi bir resim kullanmadan ve tüm motifleri ezbere oluşturmalarındaki ustalık dikkatimi çekti ve bunu gerçeğten büyük ilgiyle izledim. Kırgız kadınlarının ürettiği dikkate değer başka bir ürün var, bu yurt duvarlarını döşemek için kullanılan matlar [...] (Grabczewski 1958: 464-465)”.

Hatıraların tümünde Grabczewski'nin yerel halka olumlu tavrı ve saygısı açık bir biçimde görülür. Orta Asya halkının günlük hayatı ve gelenekleri çok objektif bir şekilde hatıralarında anlatılmıştır. O dönemin Polonya gezi edebiyatıyla kıyaslandığında Grabczewski'nin kullandığı dil çok sadedir. Asker olmasının vermiş olduğu etkiyle sınıflandırmaların ve eser kurgusunun düzenli şekilde verildiği belirtilebilir. Belki de bu yüzden olsa gerek Grabczewski, diğer yazarlar, örneğin çok güzel bir dil kullanan ve aynı zamanda gerçeğe aykırı yazmakla eleştirilen Ferdynand Ossendowski kadar ün kazanmamıştır.

Popiel-Machnicki, Grabczewski'nin Rus arşivlerinde bulunan 3 eserinden bahsetmektedir: Wawrzyniec Popiel-Machnicki'nin kitabındaki kaynakçaya göre arşivlerdeki materyaller:

1. Arhiv Russkogo geografičeskogo obřestva v Peterburge F. 45. B.L. Grombčevskiy
2. Arhiv vneşney politiki Rossiyskoy imperii. Sredneaziatskiy stol
3. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie Zespól Bolesław Olszewicz (1893-1972; historia geografii), sygn. III-184, teka Bronisław Grabczewski Popiel-Machnicki (2017).

Grąbczewski ve çalışmaları son araştırmalarla birlikte daha detaylı bir biçimde incelenmeye başlanmıştır. Rus Coğrafya Cemiyeti'nin himayesinde Nestor-History yayınevi (St. Petersburg), ilk kez Grąbczewski tarafından yayınlanan iki Orta Asya gezisinin tam günlüğünü - "1888'de Kandzhut ve Raskem'e sefer günlüğü" ve "Pamirs, Raskem ve Kuzey-Batı Tibet'e Seyahat günlüğü -1889-1890-" (yaklaşık 1200 sayfa arşiv belgesiyle birlikte) yayımlandı. Belge ve metinlerin değerlendirilmesi ve yayınlanmasına ilişkin hazırlık Rus araştırmacı ekibi tarafından yapıldı. K. Baskhanov, günlüklerin yer aldığı çalışmaya "Son geçiş: Bronislav Grąbczewski'nin hayatı ve seyahatleri" başlıklı geniş bir makale ile başlamış ve daha önce yayınlanmamış arşiv bilgilerine dayanan ve Grąbczewski'yi bir gezgin olarak anlamamızı ve kavramamızı sağlayan geniş kapsamlı bilgiler sunmuştur. Kitap; uzmanlara, coğrafyacılar, tarihçilere, dilbilimcilere, etnografyalara hem de coğrafi keşiflerin tarihine ve Orta Asya'daki çalışmalara ilgi duyan herkese hitap etmektedir. Bununla birlikte Güney Kaşgarya'ya olan seyahatler ve bununla ilgili materyaller henüz incelenmemiştir.

Sonuç

Sonuç olarak Grąbczewski, yaptığı gezi ve incelemelerle Orta Asya halklarına özellikle Türk halklarına dair folklorik değerli bilgiler aktarmıştır. Grąbczewski'nin gezileri günümüz dünyası ve özellikle Orta Asya bölgesindeki güç dağılımı açısından büyük önem taşımaktadır. Grąbczewski'nin politik hedeflere hizmet amaçlı gerçekleştirdiği seyahatlerin özellikle coğrafya ve etnografya alanlarına katkı sunduğu görülmektedir. Türkçeyi akıcı bir biçimde konuşacak düzeyde bilmesi, Türk halklarının gelenekleri, folkloru ve dili ile ilgilenmesi birçok değerli bilginin günümüze aktarılmasını sağlamıştır. Grąbczewski bulunduğu bölgelerdeki halkların yaşamlarına dair tespit ettiği her bilgiyi ince detaylarına kadar anlatan bir üslup benimsemiştir. Bu derinlik pek çok folklorik unsuru da bünyesinde barındırmaktadır. Rus arşivlerinde detaylı bir incelenme imkânı oluştuğunda Grąbczewski'nin derinlemesine değerlendirme imkânı mümkün olacaktır.

Kaynakça

- ANDRZEJEWSKI, Radosław (2009). *Ismail Gasprinski i jego podróże po Azji Środkowej a spojrzenie ówczesnych badaczy polskich*. Yayınlanmamış Master Tezi, Poznań.
- BAZYŁOW L., *Historia Rosji*. Tom II, Warszawa: PWN.
- BLOMBERGOWA, M. M. (1993). *Badania archeologiczne Polaków na terytorium Imperium Rosyjskiego w XIX i początku XX wieku*, Łódź.
- BLOMBERGOWA, Maria Magdalena (2012). *Bronisław Grąbczewski (1855-1926). W służbie cara i nauki. Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”*. [dostęp 2012-09-24].
- BONVALOT G. (1986). *Przez Kaukaz i Pamir do Indii*, Łódź.
- CEGIELSKI, Max. (2015). *Wielki Gracz. Ze Żmudzi na Dach Świata*. Kraków: Wydawnictwo Karakter.
- SAİD, Edward, (1979). *Orientalism*, New York.
- GIĘYSZTOROWA, Irena. (1973). *Polscy podróżnicy*, [w:] Wkład Polaków do kultury świata, red. M. Krępiec, Lublin.
- GRĄBCZEWSKI Bronisław. (1924). *Na służbie Rosyjskiej. Fragmenty wspomnień*. Warszawa-Kraków-Lublin-Łódź-Paryż-Poznań-Wilno.
- GRĄBCZEWSKI Bronisław. (1958). *Podróże po Azji Środkowej*, Warszawa.
- GRĄBCZEWSKI, Bronisław. (1891). "Podróż Kapitana Grąbczewskiego w Środkowej Azji (z kartą), (Wstępne słowo dr F. Chłapowskiego i list kapitana Grąbczewskiego)". *Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego*, t. XVIII, z.1 i 2: 201-223.

- GRĄBCZEWSKI, Bronisław (1958). *Podróże po Azji Środkowej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- GRĄBCZEWSKI, Bronisław (1924). *Przez Pamir i Hindukusz do źródeł rzeki Indus*, Warszawa-Kraków-Lublin-Lódź.
- GRĄBCZEWSKI, Bronisław (1924). *W pustyniach Raskemu i Tybetu*.
- GRĄBCZEWSKI, Bronisław (1923). "Wspomnienia myśliwskie w Azji Środkowej", *Przegląd Myśliwski*, 1923, nr. 6.
- OLSZEWICZ B. (1959-1960). "Grąbczewski Bronisław [w:]" *Polski Słownik Biograficzny*, t. VIII, Wrocław-Kraków-Warszawa: 557-560.
- OLSZEWICZ B. (1924). "Generał Bronisław Grąbczewski podróżnik polski po Azji Środkowej", *Naokoło Świata*, nr 25 (maj): 89-103.
- OLSZEWICZ B. (1927). *Generał Bronisław Grąbczewski Polski Badacz Azji Środkowej (1855-1926)*, Poznań.
- POPIEL-MACHNICKI, Wawrzyniec, Adam Pleskaczyński (et alii) (2017). *Podróże nieodkryte: „Dziennik ekspedycji” Bronisława Grąbczewskiego 1889-1890 jako świadectwo historii i element dziedzictwa kulturowego*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- SIMPSON, John, ORIENS, Latin (2005). *Oxford English Dictionary*, Oxford.
- SŁABCZYŃSCY W. i T. (1960). "Bronisław Grąbczewski [w:]" *Słownik Podróżników Polskich*, Warszawa, 1960: 126-130.
- SŁABCZYŃSKI W. (1973). *Polscy podróżnicy i odkrywcy*, Warszawa.
- SMIRNOV, I. S. (1989). "Vse Videt, Vse Ponyat". *Zapad i Vostok Maksimiliana Wołosiina*, Moskwa: Vostok-Zapad, 1989: 175.
- PETR, Šastitko, Vostokovedeniye v Rossii, Entsiklopediya Krugosvet, http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/VOSTOKOVEDENIE_V_ROSSII.ht ml
- TALKO-HRYNCEWICZ J. (1930). *Z przeżytych dni (1850-1908)*, Warszawa.

FOTOGRAFLAR:

Foto. 1

https://pl.wikipedia.org/wiki/Bronis%C5%82aw_Gr%C4%85bczewski#/media/File:Bronislaw_Grabczewski.jpg (erişim tarihi 10.04.2019)

Foto 2 <https://bialczynski.pl/wielcy-polacy/bronislaw-grabczewski-1855-1926-w-sluzbie-cara-i-nauki/>